

Litteraturgranskningar

KATE BETZ–JONAS BROSTRÖM–ALEKSANDER KWIATKOWSKI: *Film, samhälle och propaganda. Filmens användning för opinionspåverkan och propaganda under den ryska revolutionen, den svenska beredskapen och det kalla kriget*. Stockholm: Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar 1982.

Leif Furhammar skrev i slutet av 60-talet standardverket *Politik och film*. En omfattande översikt av den politiska filmens historia, psykologiska verkningar och mediapåverkan. Sedan dess har publicerats ett par avhandlingar, som bitvis är en frukt av Furhammars pionjärverk. Arne Svensson disputerade 1976 på avhandlingen *Den politiska saxen*. Det är en bred undersökning av den utrikespolitiska censurnormens tillämpning under andra världskriget. Jan Olsson gav 1979 ut *Svensk spelfilm under andra världskriget*, som är en kartläggning av den svenska filmbranschens agerande under krigsåren. Vad man ännu saknar i svenska forsknings-sammanhang, när det gäller mediapåverkan, är en teoretisk begreppsapparat, där propagandans mål, medel och förutsättningar behandlas. Det existerar ännu ingen modell (alternativt analyschema) för analyser av propagandafilm. Den internationella litteraturen är bättre. Richard Taylors *Film Propaganda – Sovjet Russia and Nazi Germany* är en insiktsfull läsning av propagandans negativa klang.¹ En annan mycket värdefull avhandling är Alexander L. Georges *Propaganda analysis. A Study of Inferences made from Nazi Propaganda in World War II*. Den behandlar propagandans innehåll och förutsättningar, men är också en uttömmande modell för analyser av propaganda överhuvudtaget.² Leif Furhammars inledning räcker inte som förklaring på teoribristen. "Film är kommunikation och handling. Att dess effekter inte enkelt låter sig isoleras och kvantifieras som åtskilda från andra, innebär naturligtvis inte att propagandafilmerna eller reklamen eller videovåldet är verkningslösa, bara att påverkningsprocesserna är mycket mer komplicerade och intrikata än vad vulgärföreställningarna förutsätter".³ Poängen här är ingalunda att mäta propandaeffekter – om det överhuvudtaget är möjligt, sär-

skilt på ett historiskt material, där forskaren sitter med facit hand. Det, som å andra sidan kan undersökas är innehållet i propagandan och hur detta resultat kan förändra den politiska policy en nation förespråkar.

Film, samhälle och propaganda är alltså inte en teorbok om politisk propagandafilm. Den beskriver utslutande hur den politiska filmen fungerar i olika länder vid en given historisk tidpunkt. Om den sovjetiska filmen i den unga bolsjevikstatens tjänst skriver Kate Betz. Lenin och hans parti är något av föregångsland på propagandans område. Lenin sade mycket tidigt, att av alla konstarter var filmen den viktigaste, därför att den vände sig direkt till åskådarens sinnesorgan. Ordinära spelfilmer och dokumentärfilmer kunde oberoende av land och språk sprida kännedom om landets politik. Hur innehållet skulle se ut kunde propagandisten själv bestämma. Den nytta mediet kunde ha i ett land, i vilket läs- och skrivokunnighet var utbredd, kunde inte nog betonas.⁴

Att den ryska filmindustrin kom att nationaliseras blev naturligt. Den censur, som avskaffats vid tsarens störtande i mars 1917, återupprättades av bolsjevikerna ett år senare. Det som bestämde, att staten fick hand om filmproduktionen var i första hand att åtskilliga duktiga filmare emigrerade och lämnade plats för Lenins följelagare. De nya filmerna är därför kvalitativt sett dåliga, innehållet är anspråksfullt och utan känsla för mediets egenart. Publiken kom också att länge föredra de förrevolutionära äventyrs- och kärleksfilmerna.

Den sovjetiska filmpropagandan byggdes upp med sk "agitationscentra", som lades vid större järnvägsknutpunkter. Genom agitationståg och ångare placerade man ut filmpropaganda längs de större vattendragen. Under åren 1918 och 1920 genomfördes fem tåg med totalt 1962 visningar. Under samma tid producerades 92 filmer. Nära femtio procent av filmerna berättade om Röda armén och dess heroiska insatser under ryska inbördeskriget. Andra filmer behandlade skäl för att bönderna måste leverera tillräckligt med spannmål till de uthungrade människorna i tätorterna och åt förtalade storbönderna dvs kulakerna, som skodde sig på befolk-

ningens fattigdom. Andra propagandafilmer undervisar om hygien och produktionsmetoder.

Att opinionsbildningen ansågs som effektiv och rationell bekräftas av att agitationståg ännu används på en del håll i Sovjet, speciellt då i Sibirien. Enligt Kate Betz var filmen en av de viktigaste byggstenarna i utopin om det starka socialistiska samhället. Utöver filmediets visuella och dynamiska egenskaper var det också teoretiskt begripligt för folket och ansågs som ett idealiskt medel att påverka människor. Kate Betz beskriver utvecklingen i Sovjet med uppenbar sakkunskap. Det är en omfattande studie, som dock belastas med den påtagliga svagheten att författaren skriver omständigt och tungt. Språket känns minst sagt torrt.

Lika läsvärd är Jonas Broströms uppsats *Svensk film i beredskapstid*. Under andra världskriget utsattes Sverige för utländska påtryckningar, något som Arne Svensson och Jan Olsson klargjort i sina avhandlingar. Trots det tyska hotet erhöll landet mycket propaganda från västmakterna. Mest film kom från USA. Av tio importerade filmer var sex från Amerika. Filmen etablerades snabbt som massmedium i Sverige. 1939 fanns det 2 000 biografier. 1945 hade antalet ökat till 2 300. I Stockholm ökade biobesöken med mer än en fjärdedel under perioden från 1939 till 1945. För de värnpliktiga, som inkallats under beredskapsåren, fanns därtill regementsbiografier och ambulerande fältbios. Censuren med dithörande utrikespolitiska norm höll givetvis ett vakande öga på alla inköpta filmer. Det var för Sveriges vidkommande viktigt att landet höll sig neutralt och att vi inte skadade vårt anseende utomlands. Det fanns dock åtskilliga sätt att kringgå censurens bannbulla genom att ordna privatvisningar. Dylika arrangemang förekom ofta, inte minst visningarna av sådana kontroversiella filmer som Leslie Howards *Pimpernel Smith* och Charlie Chaplins *Diktatorn*. Men det var inte bara svenska filmstudios och studentfilmsstudios, som lyckades kringgå lagar och förordningar. Mer diskutabelt är att ökända nazistsympatiserande föreningen *Manheim* visade ocensurerade tyska krigsfilmer.

Den svenska motpropagandan tog sig ofta intressanta uttryck i kortfilmer, som redovisade bakgrunden till hemvärnet, ransoneringarna, försvarslånen och krigets folkhushållning. Man producerade också filmer, som på ett eller annat sätt skulle stärka försvarsviljan inåt; om kungahuset, svensk natur, arbetsmarknaden. Krigsårens långfilmer, vilka Jan Olsson redogjort för i sin avhandling *Svensk spelfilm under andra världskriget*, fick en prägel av verklighetsflykt – man spelade in komedier och lustspel och egentlig beredskapsfilm. I den senare gruppen återfinns filmer, som förhålligarna nationella dygder som moral och envishet: "en svensk tiger". Broströms uppsats är utmärkt därför att den vidgar pro-

blemställningarna till att också beröra modern tid. Vilken betydelse har egentligen filmen i politiska krislägen? Har televisionen samma roll idag som filmen under 30- och 40-talen? Jonas Broström svarar inte på sina frågor, men säger: "Kan dagens av investeringskäl studioinriktade televisionproduktion, där "verkligheten" bjudits in till studion, uppväga beredskapsårens filmupptagningar på plats?" (s. 140).

I avslutningsessän berättar Aleksander Kwiatkowski uttömmande om amerikansk och sovjetisk film under det kalla kriget. På samma sätt som Katz och Broströms uppsatser har Kwiatkowskis sina svagheter i avsaknaden av metod och hypoteser, men uppvisar en läsvärd beskrivning av den politiska historien, det kalla krigets uppkomst och utveckling, skillnaden mellan den dogmatiska och revisionistiska synen på "krigets" ursprung. Till skillnad från föregående skribenter har Kwiatkowski gjort en statistik över antalet propagandafilmer som gjordes mellan åren 1948 och 1958. Av denna sammanställning att döma producerade USA flest propagandafilmer mellan åren 1950 och 1953, totalt 41 av 1 065 spelfilmer, Sovjet gjorde bara 3 av totalt 46. Spelfilmer i propagandans tjänst var enbart en marginell förekomst i USA och Sovjet.

Propagandafilmerna var knappast betydande ur konstnärlig eller kommersiell synvinkel. De flesta amerikanska filmerna anstränger sig att ge en fördjudad och trovärdig social och politisk bakgrund medan de sovjetiska filmerna är alltför vaga i genretillhörighet: "De är alla sociala och politiska dramer med enorm propagandaver och patos och med emellanåt inflätade motiv från spiongenren" (s. 185). Den slutsats, som Aleksander Kwiatkowski drar, är att de amerikanska propagandafilmerna mestadels gav en förenklad bild av den politiska situationen i världen, men det var "sällan" direkta historieförfälskningar. De byggde på verkliga och konkreta händelser och utgick också från böcker av fd spioner. Den sovjetiska propagandafilmen var däremot en "skeptiskt betraktad spegelbild". De visade scenarier, som aldrig ägt rum och visade "samma verklighet som i amerikanska filmer, fast spegelvänd med omvända förtecken" (s. 187).

De tre studierna, som är intressanta var och en på sitt sätt, visar att filmen utnyttjats i propagandasyfte under hela 1900-talet. Det är mycket viktigt att man noga tolkar och analyserar dylik propaganda. Man kan då förbereda åtgärder mot den politiska övertalningen; medvetandeindustrin är en osynlig makt man inte direkt kan mäta. Människan är utlämnad åt identitetsindustrins produktion som har en förmåga att smyga sig in i människan och förvandlas till hennes medvetande. Denna immateriella exploatering är ett sätt att kontrollera individens sätt att tänka och känna. Varje dag finns det

inslag i massmediernas budskap, som är medvetna försök att påverka våra åsikter. Enbart kunskapen om detta är tillräckligt skäl för att förstärka den psykologiska försvarsberedskapen.⁵

Kaj Wickbom

Noter

- ¹ Taylor, Richard: Filmpropaganda, Soviet Russia and Nazi Germany. Croom Helm 1979. Taylor utreder innebörden i begreppet filmpropaganda, där han menar att om propagandan skall vara meningsfull som begrepp, måste det klart skiljas från orden information och publicitet. Propaganda är överförandet av idéer och värderingar från en person till en annan, där sändaren påverkar mottagaren till att förändra dennes beteende. Det är ingen ny definition. Tidigare statsvetare som Mackenzie, Lasswell, Stern-Rubarth har utgått från samma förklaring. Det som är originellt i Taylors avhandling, är att han hävdar, att det är ingalunda resultatet dvs beteendeförändring, som är intressant – utan snarare avsikten att påverka. En annan nyhet Taylor tar upp är propagandans negativa klang. I tidigare böcker och forskningsrapporter har man utgått från att propagandan uteslutande överför lögn. Den effektivaste och mest rationella påverkan är – anser Taylor – sanningen.
- ² George, Alexander L. Propaganda Analysis. A Study of Inferences made from Nazi Propaganda in World War II. Row, Peterson and Company, White Plains, New York, 1959. Georges bok om propagandanalyser är en kvalitativ innehållsanalys av tidningar, radio och naziprotokoll från sammanträden. Den är utomordentligt systematisk, författaren utgår från en direkt och en indirekt metod, där han analyserar a) Nazi Political Behavior, b) Nazi Propaganda Behavior. Den direkta metoden innebär att man direkt kan utläsa avsikten med propagandan. Den indirekta metoden är ett mellanting mellan nazielitens avsikter och propagandainnehållet. Undersökningen gällde en två-månadsperiod mellan mars och april 1943. 729 slutsatser, som The Foreign Broadcast Intelligence Service (FBIS), en särskild undersökningsavdelning (The Federal Communications Commission) dragit – blev föremål för Georges testning. Av dessa 729 slutsatser kunde enbart 119 dvs 16 procent beläggas.
- ³ Film, samhälle och propaganda s9.
- ⁴ Åtskilliga utvecklingsländer använder film som *hjälpmedel* att reducera analfabetismen inom landet. Mest omfattande är de försök, som bl a gjorts i Brasilien och Indien.
- ⁵ Wickbom, Kaj: Propagandafilm. Tidskriften Filmrutan 4/81. Här ges en förklaring på begreppet propaganda, hur propagandan verkar, en översikt av filmpropagandans historia, skillnaden mellan dold och öppen propaganda samt en förklaring av hur den moderna filmpropagandan verkar.

MATS BÄCK: *Datorisering och datapolitik*. Stockholm: Liber 1982.

Mats Bäcks bok avslutas med sju "mementon" vid debatter om datoriseringen:

1 När någon med emfas hävdar att datatekniken varken är ond eller god eller säger att datorn är bara ett verktyg: bli inte imponerad. Ofta hindrar de där uttrycken oss bara att diskutera sakfrågorna.

2. När någon i största allmänhet skyller på datorn är det ofta lämpligt att kasta ett öga på andra verksamma faktorer. Datoriseringen äger nästan aldrig rum i en värld där allt annat är oförändrat.

3 När någon talar om datateknikens möjligheter för oss är det ofta dags att höja blicken över horisonten och sända tankar bortom haven. Vilka oss? Vem vinner? Vem förlorar?

4 När man diskuterar datateknikens konsekvenser är det ofta lämpligt att också penetrera konsekvenserna av att avstå.

5 När någon talar om att vi ska ha datorer på våra villkor, bed honom/henne precisera sig. Vilka är vi?

6 När datatekniken nu finns kan det vara lämpligt att komplettera diskussionen om dess risker med en diskussion om dess möjligheter.

7 När någon förringar datoriseringens faror för den personliga integriteten och tycker att det ordas för mycket därom, påminn vederbörande om att stater med demokratiska system och regimer med åtminstone elementär respekt för individens privatliv och integritet utgör en liten experimentgrupp både i tiden och i rummet.

Dessa sju reflexioner skulle också kunnat bilda inledande frågeställningar i Bäcks arbete.

Författaren har allmänt uttryckt två huvudsyften med sin bok. Det första handlar om att beskriva och analysera datoriseringen som process genom vilken samhällsliga funktioner ersätts av datorer eller på olika sätt påverkas av dem. Det andra är att undersöka hur olika viktiga samhällsaktörer bedömer den nya tekniken och vilka handlingsalternativ de för fram beträffande åtgärder för att styra den.

Mats Bäck har med denna "programförklaring" valt att studera ett sällsynt aktuellt och angeläget samhällsfenomen. Forskningen runt datorer har hittills, både i Sverige och utomlands, haft en markant slagsida mot rent tekniska aspekter. De samhällsvetenskapliga kon-

sekvensanalyserna har lyst med sin frånvaro. Det är därför både principiellt viktigt och glädjande att ett första försök till en övergripande statsvetenskaplig framställning lämnas på området.

Bokens inledande kapitel handlar om att "förstå" datoriseringen i ett större sammanhang. Författaren försöker lämna några övergripande perspektiv. Dessa kan närmast betraktas som idéhistoria runt datorisering. Kapitlet är särskilt förtjänstfullt, då det tillför den allmänna datadebatten en dimension som ofta saknas. Här behandlas Alvin Tofflers och Daniel Bell's teorier om det moderna informationssamhällets framväxt och karaktär i historisk belysning. Även det marxistiska schemat berörs, för att försöka sortera upp datoriseringens något förvirrande mångfald i några olika områden eller "högar".

Mats Bäck menar sig sammanfattningsvis på detta område finna en bild som i vissa avseenden är entydig:

- ett nytt samhälle håller på att växa fram i snabb takt, snabbare än den första industrialiseringen
- detta framträdande samhälle, som främst producerar och konsumerar information, kommer att påverka så gott som alla delar av samhället
- viktiga förändringar kommer till följd av den nya tekniken att ske i bl a ekonomisk tillväxt, ekonomisk struktur, yrkesroller, maktstrukturen och kultur-mönster
- "hur" det går i denna omvälvningsprocess beror i stor utsträckning på politiska beslut.

I ett efterföljande kapitel beskriver författaren själva datorn. För att förstå datoriseringen, menar Bäck, är det nödvändigt att ge en elementär inblick i datorns sätt att fungera. Med detta syfte behandlas bl a datorns delar, program, minnen, arbetssätt och språk och t o m elektrotekniska uppbyggnad. Författarens målsättning, som statsvetare, är onekligen lovvärd på denna punkt – men också ovanlig, då det normalt sett icke ligger inom humaniorans skyldighet att studera rent tekniska företeelser.

Några följande kapitel i boken är av översiktlig och beskrivande karaktär i syfte att ge en bild i siffror av data- och elektronikindustrin. Vid sidan av svenska förhållanden studeras främst USA:s och Japans ledande internationella ställning. Författaren redogör också för olika användningsområden. Det gäller t ex teledata, teletex, KOM-systemet, NC-maskiner, CAD/CAM. På särskild plats redovisas den lokala omfattningen av data-teknikens användning i Sverige och det starka utlandsberoendet på den sk hårdvaran.

Bokens andra hälft är av mera konsekvent och traditionell samhällsvetenskaplig karaktär. Här behandlas dato-

riseringens effekter på olika områden i samhället. En bestämd, och mycket klar, disposition har följts.

Mats Bäck har valt att strukturera sitt stoff i följande delar:

Datorisering och personlig integritet
Datorisering och samhällets sårbarhet
Datorisering och sysselsättning
Datorisering och arbetsmiljö
Datorisering och demokrati
Datorisering och kultur

Författarens uppläggning koordineras alltså väl med debatten under senare år både i massmedia och offentliga utredningar. Speciellt intresse ägnas främst åt datoriseringens olika problemområden eller negativa effekter på individ och samhälle.

Den första verkliga datadebatten i Sverige gällde datoriseringens följder för den personliga integriteten. På ett intressant statsvetenskapligt sätt, som för tankarna till en byråkratis uppkomst och fall, beskriver här Bäck tillkomsten av datalagen 1973 insatt i ett större offentlighetsrättsligt utvecklingsperspektiv. Författaren lämnar, med full rätt, särskilt utrymme åt de senast mycket genomgripande ändringarna i datalagen från 1982 om licensförfarande o dyl. Detta gäller även nyheterna i TF och sekretesslagen om en förstärkt offentlig insynsrätt vid myndigheters terminaler.

Kapitlet "Sårbarhet och säkerhet" har till betydande del inspirerats av den nyligen avlämnade offentliga utredningen: ADB och samhällets sårbarhet. Här belyses riskerna av de speciella problem som utgöres av bl a databrott, datasabotage, koncentrationstendenser och teknikerberoendet.

Till de frågor runt datoriseringen som väckt mest oro och debatt hör frågorna om hur det blir med jobben. Författaren har givit detta område särskild prioritet. Bäck har valt att presentera detta svåra ämne genom att redovisa "optimistiska" resp "pessimistiska" debattörers uppfattning i ämnet.

Bäck gör här sammanfattningsvis gällande, att även om utvecklingen på längre sikt är svårbedömlig så måste man räkna med betydande sysselsättningsproblem på kort sikt. De härrör visserligen inte enbart från datoriseringen, men de förstärks av den. Alternativet att inte datorisera, å andra sidan menar Bäck, har ännu värre sysselsättningsmässiga konsekvenser. De som kommer att drabbas särskilt hårt är kvinnor och ungdomar. En ökad politisk beredskap måste därför intas.

Även om jag personligen är principiellt benägen att instämma i Bäck's analys vill jag utfärda en varning. Det finns mig veterligen ingen svensk eller utländsk veten-

skaplig litteratur som på ett systematiskt sätt studerat förhållandet datorisering – sysselsättning. Hot- och motbilder har blandats. Bidragen har kommit från enskilda forskningsrapporter, offentliga utredningar, databranschens marknadsföring och emotionellt laddade massmediaartiklar. Än så länge synes vi alltså röra oss med mer eller mindre kvalificerade antaganden, vilket naturligtvis motiverar en särskilt offensiv samhällsvetenskaplig forskning.

Samma slutsats låter sig måhända dras från Bäck's följande redovisning av problematiken datorisering – arbetsmiljö. Faromomenten i de nya datoriserade jobben kommenteras av Bäck på ett mycket utförligt sätt. Det gäller t ex frågorna om understimulering, ansvarsut-tunning, rollkonflikter, social isolering och ökad direktstyrning av arbetsprocessen. Den verkliga omfattningen och inriktningen på dessa "faror" låter sig uppenbarligen bara antydast från vissa SIFO-undersökningar eller i bästa fall Arbetslivscentrum – som ensam synes hålla denna viktiga forskning vid liv i Sverige.

Särskilt förtjänstfullt i Bäck's bok på denna punkt anser jag vara kapitlet om "Medbestämmande". Mycket tyder på att detta område just nu är det kritiska fenomenet i datoriseringsproblematiken. Låt mig utveckla Bäck's synsätt härvidlag.

Bäck's framställning koncentreras här på de arbetsrättsliga förutsättningarna för ett sk användarinflytande vid datorisering. Framst presenteras MBL, AML och den centrala avtalssituationen. Författarens slutsatser antyder en viss optimism om möjligheterna till ett fackligt inflytande över arbetslivets datorisering. För detta talar och framhålls bl a forskningen kring och framtagningen av nya användarorienterade systemutvecklingsmetoder, den fackliga kunskapsuppbyggnaden och den nya teknikens småskalighet.

Personlig erfarenhet från högskoleundervisning och forskningsprojekt runt ADB-tekniken stöder också mig i denna uppfattning, och särskilt vill jag betona frågan om den fackliga kunskapsuppbyggnaden i generell betydelse. Myter och negativa attityder liksom bristande identifikationer hos användarna av befintliga datorsystem beror i grunden på en kunskapsbrist om den nya tekniken. Bristande kunskaper har ytterst föranlett att systemen byggs utan direkt hänsyn till användarnas verklighet. Denna medvetenhet har idag gjort utbildningsfrågorna till en förstahandsfråga: Välutbildade anställda, och medborgare, kan och vågar ställa relevanta krav – som systemerare och programmerare förhoppningsvis förstår och beaktar. Förmodligen är det ur denna visshet som det framtida informationssamhället och dess problem i vid mening kommer att hanteras och utvecklas.

Bokens avslutande kapitel berör mera allmänt datori-

seringen och kulturen överhuvudtaget. Icke desto mindre behandlas ett flertal intressanta frågor av statsvetenskapligt intresse. Bland de problem som formuleras och kommenteras hör bl a

- de politiska eliternas ökade informationsdominans över folket
- "Sifokratis" fulländning med hemterminalernas betydelse i den politiska opinionsbildningen
- multijättarnas styrning och kontroll av det fria internationella informationsflödet på dataområdet
- risken för "overload" på det demokratiska kommunikationssystemet
- tendensen till ökad privatisering och passivering.

Bäck's arbete avrundas med en översikt av ledande svenska politiska aktörernas programskrifter på dataområdet. Vid sidan av riksdagspartierna presenteras arbetsmarknadens centrala parter. Framställningen sträcker sig fram till sommaren 1982 och behandlar också riksdagsbehandlingen av regeringen Fälldins omfattande datapolitiska proposition Samordnad datapolitik.

Detta kapitel har en förtjänst i den systematiska och lättillgängliga redigeringen av ett stort och disparat källmaterial. Några entydiga slutsatser framkommer och utvecklas på det ideologiska planet. Den traditionella vänster–högerskalan anläggs för att studera aktörernas polarisering. Denna påvisas också gälla på ett flertal delområden i datadebatten.

Det återstår nu att försöka inordna och värdera Mats Bäck's bok i ett större samhällsvetenskapligt sammanhang.

Boken är, enligt Bäck's intentioner, främst skriven för fortbildning av lärare i datalära och ämnesanknuten datoranvändning. Arbetet ingår alltså som ett målmedvetet och nytt pedagogiskt material i den nya och offentligt understödda skoloffensiven på dataområdet. Det ligger emellertid i sakens natur att boken genom sin breda uppläggning har ett värde för alla som är allmänpolitiskt intresserade eller intresserade av datafrågor ur ett samhällsperspektiv.

Värdet av samhällsvetenskapliga översiktsverk av detta slag torde icke kunna överskattas i den aktuella datadebatten. En humanistisk totalframställning har hittills saknats i den svenska litteraturen. Som sådant torde Bäck's arbete kunna bli ett standardverk för bra tid framåt. Boken kan också genom sin tvärvetenskapliga karaktär läsas med behållning av både humanister och systemfolk. Här ligger, tror jag, den stora betydelsen i Bäck's arbete: Boken kan bilda en brygga mellan grupper vars intressen ofta divergerat.

Kritiken mot Bäck's bok kan, enligt mitt sätt att se,

reduceras till vissa specifika punkter. Det hade t ex varit av intresse med en analys av det internationella dataflödet. Denna problematik, som håller på att bli av snabbt tilltagande politisk betydelse, berörs mycket knapphändigt i Bäckers bok. På samma sätt skulle framställningen erhållit en ytterligare intressant dimension och kapitlet Artificiell intelligens (AI) utvecklats. Detta område synes för närvarande vara det stilledande i USA på forskningssidan. På den formella sidan har jag det bestämda slutintrycket, att bokens läsvärde hade förhöjts av ett större antal illustrationer.

Conny Johannesson

GUNNAR ELIASON–BERTIL HOLMLUND–FRANK P. STAFFORD, eds: *Studies in Labor Market Behavior: Sweden and the United States*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International 1982

Den nationalekonomiska forskningen om arbetsmarknad och arbetsmarknadspolitik var under de första decennierna av efterkrigstiden ett perifert område. Det gällde såväl i Sverige som i andra länder. I Sverige var få intresserade av området och i USA dominerade den institutionella skolan med dess starka betoning på beskrivning. Anknytningar till huvudfåran inom ekonomisk teori var liten. Under de senaste decennierna har denna bild ändrats helt. Den arbetsmarknadsekonomiska forskningen är nu en av de mest vitala delarna av ekonomisk teori, analytiskt och metodologiskt väl i nivå med övriga delar av den nationalekonomiska forskningen.

Viktiga bitar i den teoretiska utvecklingen har varit tillämpningen av investeringsteori på olika individuella beslut (humankapitalteori), betoningen av informations- och transaktionskostnader på arbetsmarknaden (sökteori) och försöken att finna en mikroekonomisk grund för den makroekonomiska teorin om inflation och arbetslöshet. Den ekonometriska metodutvecklingen har varit snabb och valet av metod har betydelse. De slutsatser man fått med tidigare gängse metodik har inte alltid hållit vid omprövningar med bättre metoder.¹

Den konferensvolym som IUI har givit ut, *Studies in Labor Market Behavior: Sweden and the United States*, är en bra illustration till denna utveckling. Bara några år tidigare hade det inte funnits underlag för en konferens av denna typ.²

Många av artiklarna (som totalt är 12) utnyttjar antingen sökteori eller humankapitalteori och merparten använder sig av ekonometrisk teknik. Artikelförfattarna är svenska och amerikanska ekonomer och artik-

larna behandlar med ett undantag antingen svenska förhållanden eller jämförelser mellan Sverige och USA. Undantaget är en teoretisk artikel av notkaraktär av Kenneth Burdett.

Volymen är uppdelad i fyra delar som behandlar: 1) arbetslöshet och arbetsmarknadspolitik, 2) arbetslöshetsvariationer, 3) arbetsutbud samt 4) löneökningar. Jag skall här närmare behandla några av de artiklar som ingår i volymen.

Arbetslösheten har under lång tid varit betydligt högre i USA än i Sverige. Frank Stafford analyserar denna skillnad i en artikel och avvisar såväl olikheter i sammansättning och förändring av arbetsutbudet som den allmänna efterfrågepolitiken som förklaringar till skillnaden. Han menar att den i stället kan tillskrivas den svenska arbetsmarknadspolitik. För att göra detta troligt omräknar han den svenska arbetslösheten genom att till den lägga de som är i arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Detta "förklarar" emellertid inte hela skillnaden i arbetslöshet. Den är fortfarande flera procentenheter. Det finns dessutom allvarliga invändningar mot den av Stafford använda metoden. För det första bör inte bara Sveriges utan också USA:s arbetslöshetstal "korrigeras" med andelen i arbetsmarknadspolitiska program för att man skall få jämförbarhet. För det andra kan man inte utan vidare anta att en person i ett arbetsmarknadspolitiskt program annars skulle varit arbetslös. Alternativet för personen kan i stället ha varit att befinna sig utanför arbetskraften. I andra fall kan det arbetsmarknadspolitiska programmet bara ha inneburit en ändrad finansieringsform för viss verksamhet och personen skulle då ändå haft arbete. Arbetsmarknadspolitik kan säkert förklara en del av skillnaderna i arbetslöshet mellan de båda länderna, men merparten måste nog förklaras på annat sätt. Det finns andra viktiga skillnader mellan de svenska och amerikanska arbetsmarknaderna än de som betingas av skillnaderna i arbetsmarknadspolitik.

I en annan artikel behandlar Edward Gramlich och Bengt-Christer Ysander ett av de ovan nämnda problemen: betyder beredskapsarbetena främst ökad sysselsättning eller främst en förändrad finansieringsform för kommunal verksamhet (dvs drar kommunerna ner på antalet sysselsatta via den vanliga budgeten när de får medel till beredskapsarbeten)? Resultaten blir olika för de två typer av beredskapsarbeten som undersöks: för vägarbete blir det en undanträngningseffekt medan en sådan inte kan beläggas för hälso- och socialvårdsarbeten. Antalet observationer (år) är dock i det senare fallet starkt begränsat. Genom att kombinera tidserie- och tvärsnittsuppgifter hade de kunnat nå längre i sin analys.

En av de övriga artiklarna om arbetsmarknadspolitik är skriven av Bertil Holmlund. Den behandlar bl a effek-

terna av lagen om anställningsskydd, och stödet till lageruppbyggnad för företag som inte säger upp arbetskraft. Han gör det med hjälp av en ekonometrisk modell där politikförändringarna representeras av olika dummy-variabler. Med hjälp av simulering erhålles sedan ett jämförelsealternativ utan dessa former av arbetsmarknadspolitik. Enligt denna jämförelse skulle den nya arbetsmarknadspolitiken ha inneburit högre sysselsättning, lägre arbetslöshet, mindre rörlighet på arbetsmarknaden och lägre produktivitet. Det finns problem med denna typ av studier där politikförändringar representeras av dummy-variabler. Det finns ju flera andra politikförändringar inom tidsperioden, som inte finns med, i detta fall t ex förändrad förtidspensionering och kraftigt utökade arbetsmarknadspolitiska åtgärder för handikappade. En viktig fråga som ligger utanför ramen för artikeln är vilka de långsiktiga konsekvenserna blir av politiken med ökad anställningstrygghet.

En annan intressant artikel har Bertil Holmlund skrivit tillsammans med Anders Björklund. Den analyserar arbetslöshetsvariationerna i USA och Sverige. Den högre arbetslösheten i USA beror inte på att personer har längre arbetslöshetsperioder i USA utan på att arbetslöshetsperioderna är fler (i relation till arbetskraftens storlek). Arbetslöshetsperioderna är tvärtom i genomsnitt längre i Sverige. De som är arbetslösa i USA ett visst år är emellertid trots detta arbetslösa under längre tid än de arbetslösa i Sverige. Det beror på att i USA blir samma personer oftare arbetslösa flera gånger under ett och samma år.

Huvuddelen av Björklunds och Holmlunds artikel ägnas åt de faktorer som påverkar variationer i arbetslöshetens varaktighet. Deras viktigaste resultat är att variationer i antalet lediga platser är en viktigare förklaringsfaktor än variationer i lönenivå (jämfört med förväntad lön). Det skulle kunna tolkas så att merparten av de arbetslösa tar en ledig plats när de får ett erbjudande och att de variationer som finns i lönenivå inte påverkar denna benägenhet. Detta resultat är klarare för USA än för Sverige, och klarare för långtids- än för korttidsarbetslösa.

En annan artikel av mer allmänt intresse är Siv Gustafssons, som behandlar skillnaden mellan manliga och kvinnliga tjänstemäns löner inom den privata sektorn. Hon använder sig av humankapitalansatsen och undersöker hur stor del av skillnaden i löner mellan män och kvinnor som kan förklaras av skillnader i utbildningslängd, antal arbetsår, förvärvsavbrott (arbetshistoria) och ålder. Utan korrigering för dessa faktorer har kvinnorna 33 % lägre lön än männen, men efter korrigering

är kvinnornas lön 16–20 % lägre än mäns. Motsvarande tal för USA är 35 % respektive 24 %. Det finns ett par problem att uppmärksamma vid dessa skattningar. Det ena är simultanitetsproblemet (sambandet arbetserfarenhet och inkomst går inte enbart i en riktning). Det har Siv Gustafsson löst genom att också göra skattningar med tvåstegs-minstakvadratmetoden. Dessa skattningar har dock inte använts i uppdelningen av löneskillnaderna på olika komponenter. Ett andra problem är att arbetserfarenhet mäts som antal år med ATP-poäng. Då reallönerna stigit under perioden och allt fler transferringar inkluderats i underlaget för beräkningar av ATP-poäng har den arbetstid som behövs för att bli räknad som förvärvsarbete förändrats.

Det finns flera andra artiklar av betydande intresse. En sådan är t ex James Albrechts studie av Volvos rekryteringspolitik, där humankapital- och "signalerings"-hypoteserna ställs mot varandra. Albrecht studerar hur utbildning och graden av information om den sökande påverkar anställningsbeslutet och om utbildning får mindre betydelse om företaget har mer information. I hög grad läsvärda är också Anita Jonssons och Anders Klevmarkens uppföljningsstudie av ingenjörernas arbetsmarknad och Nils-Henrik Schagers om löneglidningens bestämningsfaktor.

Tillsammans ger de olika artiklarna en god bild av den svenska arbetsmarknaden och svensk arbetsmarknadspolitik. Vissa artiklar finns redan publicerade på annat håll och i en del fall i mer utförliga versioner på svenska. Det är dock av mycket stort värde att det här finns ett betydande material samlat för en engelskspråkig publik.

Eskil Wadensjö

Noter

- ¹ Ett exempel finns i det här aktuella volymen. Den studie av arbetsutbudet som Roger Axelsson, Roger Jakobsson och Karl-Gustaf Löfgren presenterar här har sedan vidareutvecklats av Roger Jakobsson med mer adekvat ekonometrisk teknik och då givit delvis klart annorlunda resultat.
- ² *Studies in Labor Markets*, red. Sherwin Rosen. Chicago: The University of Chicago Press, 1981 och *The Economics of the Labor Market*, red. Zmira Hornstein, Joseph Grice och Alfred Webb, London: HMSO, 1981, är en amerikansk resp. en engelsk motsvarighet.

ILMARI SUSILUOTO: *The Origins and Development of Systems Thinking in the Soviet Union: Political and Philosophical Controversies from Bogdanov and Bukharin to Present-Day Re-Evaluations*. Helsingfors: Annales Academiae Scientiarum Fennicae 30, 1982.

Två stora metaforer i äldre samhällsvetenskap var *maskinen* och *organismen*. I otaliga varianter beskrevs den sociala, politiska och ekonomiska utvecklingen med begrepp hämtade från mekaniken eller biologin. I den ena traditionen handlade det om verktyg, friktioner och balanserande krafter; i den andra om sjukdomar, trötthet eller hälsotecken i samhällskroppen. Än idag fladdrar dessa bilder genom den politiska debatten och den socialvetenskapliga teoribildningen.

Men under 1900-talet har de också fått sällskap av en ny stor metafor. Som en syntes av mekanismen och organismen på en högre abstraktionsnivå har *systemet* gjort sin entré. Den allmänna systemteorin har satt djupa spår i praktiskt taget alla vetenskaper men också glidit ut i folklore och vardagsjargong. Kring 1968 lärde vi oss alla att det var "systemet" det var fel på. Men att rå på det var inte så lätt, som Yossarian upptäckte i Hellers "Catch 22". You can't beat the system.

Under efterkrigstiden har systemtänkandet lett till stora tekniska genombrott, inte minst inom elektroniken. I socialvetenskaperna medförde det en tid att sådana gamla vedertagna studieobjekt som staten, samhället, näringslivet och världen försvann ur sikte medan forskarna i stället tog itu med det politiska systemet, det sociala systemet, det ekonomiska systemet och det internationella systemet.

Från senare år kan dock skönjas vissa tecken på en begynnande revolt. Kritiska strömningar i modern samhällsvetenskap börjar nu ifrågasätta om tillvaron är så integrerad och styrbar som åtminstone vissa tolkningar av systemläran gör gällande. Är världen verkligen ett internationellt system, eller kanske bara en massa stater? Och rymmer staterna verkligen detta märkliga centrum där inputs förvandlas till outputs? På många håll tycks vurmen för cybernetiska modeller ha efterföljts av ett större intresse för marknadsmekanismer, fragmentering och "muddling through". Systemläran är långt ifrån död, men dess axiomatiska innanmäte har ställts under skärpt bevakning. I varje fall inom samhällsvetenskaperna.

Vilket inflytande har systemtänkandet utövat i Sovjetunionen? Det är en av huvudfrågorna i Ilmari Susiluotos gradualavhandling. Vissa systemföreställningar låg immanenta redan i de tidiga socialistiska idéerna om samhällsplanering och enhetlig styrning av produktionen. Andra har tillfogats genom den inhemska idéutveckling-

en och genom absorption av västerländsk cybernetik. För förefaller systemteorin mer inflytelserik i de socialistiska länderna än i någon annan del av världen. Intresset för möjligheterna till en vetenskaplig ledning av produktionen har ökat dramatiskt under det senaste årtiondet.

Men det finns också en förhistoria. Redan i seklets början odlades i Ryssland ett systemtänkande som senare stämplades som kätterskt. Bland pionjärerna fäster Susiluoto särskilt avseende vid A A Bogdanov och N I Bucharin, som behandlas i avhandlingens första del. I en andra del uppmärksammas systemteoretiska element i sovjetiskt 20-talstänkande liksom systemlärans utveckling under Stalin-epoken. I avhandlingens tredje del analyseras systemteorins renässans under 50-talet och det tidiga 60-talet, med särskild tonvikt på det växande intresset för cybernetik.

Det är ett fascinerande men krävande ämne som Susiluoto har givit sig in på. Till den tidiga cybernetiken efter kriget intog man på sovjetiskt håll en mycket kylig hållning. I filosofiska tidskrifter kunde man läsa artiklar med sådana rubriker som "Vem tjänar cybernetiken?" och "Cybernetiken – ett vapen för imperialismen". Efter hand tog dock intresset överhanden och utvecklades snart till en glödande entusiasm. Omfattande forskningsresurser kanaliserades mot systemteoretiska frågor och en mycket rik litteratur uppstod. När jag 1975 besökte Moskva bågade bokhandelsdiskarna under skrifter om reglerteori och styrteknik. Cybernetiken uppfattades vid det laget som själva nyckeln till en bättre planering och högre grad av rationalitet i det sovjetiska samhällslivet.

Var det då en importerad visdom, eller hade den rötter i den egna myllan? Susiluoto gräver fram en hel del intressant material som ger stöd för den senare tanken. Bogdanov och Bucharin var onekligen inne på tankar som pekade fram mot den moderna systemläran. Å andra sidan misstänker jag att författaren något överskattar deras originalitet. Denna går knappast att fastställa utan närmare undersökningar i samtida ryskt och europeiskt tänkande, men klart är i varje fall att den organisationstanke som var så central i bolsjevikisk samhällssyn var starkt influerad av sekelskiftets ekonomiska och sociologiska litteratur. Systemföreställningar förekom även i samtida historia och biologi. Dessa skilde sig visserligen i en del avseenden från de systemtankar som utvecklats senare under 1900-talet, men förnyelsens art är ännu inte helt utredd.

Att fastställa Bogdanovs och Bucharins reella inflytande ställer också forskaren inför vissa specifikt sovjetiska källvärderingsproblem. Å ena sidan fanns det ju under en lång tid en påtaglig tendens att brännmärka alla möjliga syndare som "bucharinister". Å andra sidan fanns det – när systemläran väl skulle återupprättas –

en sedvanlig böjelse att dra ganska långtgående växlar på tidigare ryska och sovjetiska bidrag. Eftersom Bucharin länge var en svårplacerad gestalt för sovjetiska samhällsvetare – aningen rehabiliterad, men ändå inte riktigt – fanns här ett knepigt balansproblem att bemästra. Bedömningen av Bogdanovs och Bucharins roll som teoretiska innovatörer kompliceras också av att Susiluto inte riktigt klargör hur mycket han vill inrymma under det breda paraplybegreppet systemtänkande.

Som helhet framstår avhandlingen dock som ett väsentligt bidrag till sovjetisk idéhistoria. Även om de enskilda inlägg och debatter som uppmärksammas inte varit okända för forskningen binder författaren på ett värdefullt sätt samman dem till ett åskådligt mönster. Undersökningen spänner över vida domäner såväl i tiden som i rummet: den täcker mer än ett halvsekel av sovjetisk och västerländsk idéutveckling liksom ett brett knippe av vetenskapens olika grenar. Framställningen är mestadels spänstig, ofta disciplinerad och bitvis briljant. Den bygger på en omfattande beläsenhet, som borde bilda en utmärkt fond för fortsatta forskningsinsatser.

Daniel Tarschys

PER TORSVIK, red.: *Mobilization, Center-Periphery Structures, and Nation-Building*. Bergen: Universitetsforlaget 1981.

Detta var planlagt som et festskrift til Stein Rokkans 60-årsdag, men er blitt et minneskrift, ettersom han døde alt for tidlig, lenge før 60-årsdagen og på et tidspunkt da bidragene til skriftet bare så vidt var påbegynt. Bindet faller i fire deler. Den innledende består av en oversikt over Rokkans verk, og de resterende gir innblikk i tre viktige forskningsområder som særlig fanget hans interesse. Hovedtrekk ved europeisk statsutvikling fra middelalderen av blir belyst i Del II. I den tredje delen, som er langt den største og omfatter 300 av de ca. 550 sidene, behandles samspillet mellom ulike tendenser innenfor de enkelte stater med særlig vekt på vårt eget århundre. Fjerde del gir bl. a. et innblikk i nye ideer som Rokkan var inne på mot slutten av sitt liv. Til sist kommer en 27 siders bibliografi. Den omfatter foruten alle hans trykte bidrag også utrykte ting i hans arkiv, slik som opponent-innlegg ved doktordisputas m. v.

At tredje del opptar størst plass, synes ikke urimelig. Her er sannsynligvis feltet der Rokkans innflytelse vil vise seg å ha vært mest virkningsfull. Han var en drivende kraft i arbeidet for utnyttelse og sammenligning av

tallmessige oppgaver fra en lang rekke land til belysning av de forskjelligste politiske fenomener, ikke minst geografiske kontraster og spenninger mellom sentrum og periferi innen den enkelte stat. Bindet har bidrag fra flere av de fremste kjennere av europeiske land. Juan Linz skriver om regionale motsetninger i Spania, W.J.M. Mackenzie om skotske sentrum/periferi-mønstre, Hans Daalder om de nederlandske. Andre kapitler berører Frankrike og Tyskland, Danmark, Finland og Sverige.

Det kan nok sies at bidragene spriker i ulike retninger, noe som ofte er tilfellet ved slike samleverk. Her har det imidlertid en spesiell berettigelse, for så vidt som Rokkans egne interesser spente over høyst forskjellige felter med vide utsyn i både tid og rom. Det er da passende at forskningsbidragene omfatter både en oversikt av Karl Deutsch over vestlig innflytelse på resten av verden og en betraktning av S.N. Eisenstadt om kulturelle og andre sentrer i Europa. Videre kommer to kapitler om et riktig håndfast emne, oppbygging av embetsverk for å drive inn skatter. Øyvind Østerud viser hvordan dette preget statsutviklingen i Sverige og Danmark-Norge under eneveldet, mens Charles Tilly anlegger et generelt komparativt perspektiv. Han hevder at forskjellige konkurrerende herskeres ønsker om militær seier førte til behov for krigsfinansiering, som i sin tur ble grunnlag for utbygging av effektivt byråkrati, uten at herskerne egentlig hadde til hensikt å skape noen stat med tilhørende embetsverk, enn si å skape noen nasjon. Ut fra dette trekker Tilly mer allmene slutninger om hvordan det vanskelige emnet som kalles politisk utvikling best kan angripes, idet han gir Stein Rokkan honnør for innsats på området, men også kommer med spøkefullt-vennskapelig kritikk.

En mer systematisk vurdering av Rokkans verk er gitt i selve åpningskapitlet, skrevet av Erik Allardt og Henry Valen. De peker på som et karakteristisk trekk at hans modeller i høy grad var åpne. Det hendte nok at Rokkan formulerte bestemte årsakshypoteser, men oftere stilte han opp begreppskjemaer. "The models . . . are mainly aimed at providing a conceptual apparatus . . . (They) make it possible to view widely divergent cases in a similar perspective." (s. 34). Og en slik typologisering er i seg selv en viktig oppgave. Virkeligheten er og blir forvirrende så lenge vi ikke har begreper som gjør det mulig å skille fenomenene fra hverandre på en meningsfylt måte. Dette gjelder ikke minst for den politiske virkelighet, der det som synes å være slett ikke alltid svarer til det som er.

For eksempel kan vi se på hva Allardt og Valen betegner (s. 28) som en av Rokkans "most discussed empirical findings". I innledningen til det samleverket han utgav

sammen med S.M. Lipset (Lipset & Rokkan 1967, s. 50) hevdes at 1960-årenes europeiske partisystemer stort sett var de samme som 1920-årenes. De hadde "frosset fast" i en bestemt form. Typologiseringen av partisystemer blir deretter gjennomført i detalj ikke minst i Rokkans eget kapittel. Imidlertid har innvendinger senere vært reist; nylig er det blitt hevdet at en faktoranalyse viser betydelige endringer som Rokkan ikke tok i betraktning. (Ersson & Lane 1982).

Etter min mening bygger imidlertid denne analysen på en parti-typologi (se f. eks. s. 85) som langt fra kan måle seg med Rokkans. CDU/CSU i det tyske systemet betegnes her som et stort *religiøst* parti. Glosen "christlich" forekommer unektelig to ganger i den offisielle tittel, men dermed er ikke gitt noen garanti for at merkelappen svarer særlig godt til innholdet. Partiet karakteriseres atskillig mer treffende med ordene "a broad conservative party of the British type" hos Rokkan (s. 52). CDU/CSU må klassifiseres som et funksjonelt parti, ikke et religiøst. Og dermed må også resultatet av en faktoranalyse bli vesentlig endret. Forsøk på nøyaktig kvantifisering uten forutgående grundig begrepsarbeid har i dette tilfelle ført på villstrå. Rokkans utsagn om partisystemene er etter min mening fortsatt gyldig, og likeså hans påvisning av årsaksfaktorer som gjorde mange av disse systemene så varige. En annen sak er at sterke oppløsningstendenser synes å ha satt inn på 1970-tallet. Det rokker ikke ved hva Rokkan skrev med henblikk på femtiårs-perioden ca. 1920–1970.

I flere av kapitlene, særlig i Del III, utdypes bestemte trekk fra den politiske historie i land som Rokkan inkluderte i sine analyser. Derek Urwin og Frank Aarebrot peker på religiøse og geografiske faktorer i tysk partihistorie. De understreker dessuten at sosialismen her som i de fleste land i utpreget grad var et by-fenomen. Som en kontrast kommer Risto Alapuros kapittel om agrarsosialismen i Finland. Der var industrien for en stor del lokalisert utenfor byene, noe som førte til at mange blant jordbruksbefolkningen fikk deltidsarbeid i forbindelse med industri. Dette ble av betydning for hendingsforløpet i Finland etterat svekkelsen av tsardømmet åpnet for en fri partiutvikling.

Et land som i vår egen tid har opplevd nydannelse av partier etter avvikling av et autoritært styre er *Spania*. Jean Blondel diskuterer utviklingen etter Francos død inntil 1980. Han regner det for et fordelaktig og stabiliserende element at et toparti-system synes i ferd med å danne seg. Senere har riktignok den store Demokratiske Sentrums-Union (UCD) gått i oppløsning, men til gjengjeld har den konservative Folkealliansen overtatt som dominerende parti på borgerlig side, og sosialistpartiet har styrket sin posisjon på den andre siden. En

toparti-situasjon karakteriserer følgelig fortsatt spansk politikk etter nyvalgene til nasjonalforsamlingen i oktober 1982. Om dette ubetinget skal kalles en fordel, er imidlertid ikke lett å avgjøre. Blondel viser til Storbritannia som det gode eksempel, men blant britene selv hevder kritikere at deres system under vår tids forhold nettopp har ført til skjerpet motsetning og manglende stabilitet, "adversary politics": "The government of the day, whichever of the two-party complexions it may be, is unduly influenced by the extremists in its ranks" (Finner 1975, s. 12).

En sterk tendens av tilsvarende art mener Juan Linz å ha funnet i 1930-årenes Spania, der to blokker dominert av ekstremister stod så uforsonlig mot hverandre at systemet til slutt brøt sammen i borgerkrig. (Linz i Lipset & Rokkan 1967, s. 239). Spania hadde ikke som Frankrike en meglende parlamentarisk mellomgruppe som kunne utjevne motsetningene. Nå vil neppe noen påstå at den tredje franske republikk representerte et ideelt politisk system. Blondel minnes hvordan kompromisser og halve forholdsregler førte til at mange alvorlig problemer ble liggende uløst. Like fullt kan det være grunn til å nevne hva en skarp fransk iakttaker, som lenge hadde stått kritisk overfor systemet i sitt eget land, fant seg tvunget til å erklære etterat borgerkrigen hadde brutt ut sønnenfor Pyreneerne: "Kanskje det likevel var noe i retning av vår franske mellomgruppe som spanierne manglet". (Fr. Goguel i "Esprit", mai 1939, sitert etter Williams 1964, s. 131).

Seymour Martin Lipset bidrar med sin hyllest til Rokkan i et kapittel som ikke behandler parlamentariske partier, men bevegelser i ytterkanten av partiene, nærmere bestemt våre dagers tilløp til ekstremisme på høyre fløy i en rekke land.

Og endelig må nevnes Stein Kuhnles sluttkapittel. Det handler om utvandring og demokratisering, og det fører oss inn i ideer som opptok Rokkan sterkt i de siste årene av hans liv. Med utgangspunkt i Albert Hirschmans begreper "exit" og "voice" behandler Kuhnle politiske fenomener i sammenheng med vandringer mellom landene. Han viser særlig til utvandringen fra Europa over Atlanteren i forrige århundre, men tilføyer at også andre sider ved spørsmålet kan være verd å undersøke. Det er utvilsomt riktig. For eksempel kom mange svenske anleggsarbeidere til Norge med raldikale ideer i årene før første verdenskrig, og de satte sterke spor etter seg i norsk arbeiderbevegelse. Særlig etter nederlaget i den svenske storstreiken 1909 drog mange over grensen. Ikke få av dem var slike som på grunn av sin agitasjon hadde havnet på svarteliste i Sverige. Vandringerne kan ha svekket svenske radikale miljøer, samtidig som de norske utvilsomt ble styrket. Det er ikke mulig å gi systematisk tallmessig belegg for dette, men visse indi-

kasjoner har vi. Vi vet for eksempel at av de 430 som var medlemmer av Rjukanfos Arbeidsmandsforening i foreningens første virkeår, 1908/09, kom hele 27-prosent fra Sverige. (Fuglum 1978, s. 299). Og Norsk Hydros anlegg på Rjukan var en arbeidsplass som skulle få atskillig politisk betydning innenfor norsk arbeiderbevegelse.

Med andre ord ser vi her et tegn på at Rokkans tanker om undersøkelse av sammenhengen mellom vandringer og politikk lar seg anvende ved forskjellig slags historisk materiale. At også vår egen tids mange mellomfolkelige vandringer må kunne betraktes under et tilsvarende perspektiv, er det nærliggende å tenke seg. Her er ett av flere felter hvor Stein Rokkans åpne modeller vil kunne få anvendelse i kommende forskning.

Sten Sparre Nilson

Referenser

- Ersson, S. & J.-E. Lane: "Democratic Party Systems in Europe". *Scandinavian Political Studies* Vol. 5 (New Series), No. 1-1982.
- Finer, S.E., ed.: *Adversary Politics and Electoral Reform*. London: Anthony Wigram 1975.
- Fuglum, P.: *Norges Historie*, red. Knut Mykland. Bind 12. Oslo: Cappelen 1978.
- Lipset, S.M. & Stein Rokkan: *Party Systems and Voter Alignments*. New York: Free Press 1967.
- Williams, Ph. M.: *Crisis and Compromise*. Hamden, Conn.: Archon Books, 1964.

Litteraturnotiser

Ny tidskrift

Tidskrift för rättsociologi heter en nystartad tidskrift, som ges ut i Lund. Redaktör är Antoinette Hetzler, ansvarig utgivare Per Stjernquist och redaktionssekreterare Kjell E Eriksson.

En aspekt på rättsociologisk forskning är rubriken på den inledande artikeln, författad av *Per Stjernquist*, den förste innehavaren av professuren i rättsociologi i Lund. Han påpekar bl a, att rättsociologisk forskning har ägnat stor uppmärksamhet åt rättens användning som politiskt styrinstrument:

Härvid har man, förklarligt nog, sett problemen uppifrån, alltså ur politikerns och administratörernas synvinkel. Man har frågat efter vad som ligger bakom reformbesluten, vilka påverkningsmetoder som är effektivast, vilket motstånd som möter, vilka verkningar olika lagar har och hur man skall kunna finna mer ändamålsenliga lösningar. Man gör således utvärderingar av lagars användbarhet som styrinstrument. Medlet härför är studier av konkreta styrprocesser.

På senare tid har rättsociologerna emellertid börjat ifrågasätta styrningsaspekten av olika anledningar:

Dels inser man att varje social förändring beror på många olika slags faktorer vid sidan av rättslig reglering; för att kunna få en överblick av dessa och därmed bli i stånd att klarlägga rättens roll i samspelet kan det vara nödvändigt att utgå från den reglerade folkgruppens problemsituation. Man behöver då inte nöja sig med en ytlig uppskattning av lagens verkningar i en för övrigt ganska okänd situation. Och dels är det ju inte likgiltigt hur de rättsliga åtgärderna inverkar på de praktiska möjligheterna att driva den verksamhet det gäller. Kanske drar olika regleringar i olika riktningar och lamslår därmed verksamheten mer eller mindre. Kanske försvåras verksamheten på ett sätt som inte förutses. Kanske anknyter regleringen till mer eller mindre latent strävanden inom verksamheten eller tvärtom strider mot dessa.

Allt detta gör att det kan kännas riktigare att välja utgångspunkten för analysen i den reglerade folkgruppens eller verksamhetens problemsituation i stället för i lagen och dess ändamål – att se skeendet nedifrån och inte uppifrån.

Av innehållet i övrigt kan nämnas, att *Klaus Eder* skriver om *Collective Learning Processes and Social Evolution: Towards a Theory of Class Conflict in Modern Society* och *Antoinette Hetzler* om Policyimplementering genom lag: Arbetsskadeförsäkringens tillämpning. T V

Nordisk statsvetarkonferens i Lund 20–22 augusti 1984

Planerade workshops

1. Traditioner och traditionsbärare inom nordisk statskunskap
2. Nordisk näringspolitik
3. Kvinnors politiska intresse och participation
4. Politisk styrelse och ekonomisk utveckling
5. Problem vid sekundäranalyser
6. Policy-implementering
7. Byråkratiska kulturer
8. Konflikter och konflikthantering i internationell politik
9. Demokratiska värden
10. Den offentliga sektorn och nedskärningspolitik
11. Politiskt ledarskap och rekrytering
12. Interorganisatoriska relationer
13. Öststatsforskning
14. Partier, parlament och regeringar i de nordiska länderna.

Obs. att titlarna på dessa workshops är preliminära. Definitiva titlar och namn på workshopledare meddelas senare.

Register till Finsk Tidskrift

Finsk Tidskrift, som grundades 1876, är en av de ledande finlandssvenska kulturtidskrifterna. Genom åren har den innehållit en mängd artiklar av statsvetenskapligt-politiskt intresse. Det har tidigare funnits register, som tillsammans har täckt tidskriftens första halvsekel. Nu föreligger en volym, som täcker det andra halvseket. Den är redigerad av *Ulrika Wolf-Knuts* och har rubriken *Finsk Tidskrift. Register Tom. 102–199/200-1927–1976*, Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 499, Presstudier 4.